

ко Г.Б. – 2-е изд. перераб. и доп.]. – Мн.: Амалфея, 1998. – С. 345. **19.** Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / Даль В.И. – Т. 4. – СПб.: Диамант, ООО «Золотой век», 1999. – С. 226. **20.** *Юридический справочник работника по кадрам.* Цит. работа. – С. 345-346. **21.** *Постатейный комментарий к Трудовому кодексу Республики Беларусь* / [под общ. ред. Г.А.Василевича]. – Мн.: Регистр, 2008. – С. 671.

УДК 347.132

С. О. КОРОЕД

ВЛИВ ДИСПОЗИТИВНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Порушується питання залежності ефективності правосуддя в цивільних справах від диспозитивності. Наводиться характеристика сутності правосуддя, критерії його ефективності та вплив на неї засад диспозитивності. Доведено, що нераціональними процесуальними діями суду, які перешкоджають ефективності правосуддя в цивільних справах, є відмова у відкритті провадження в справі з мотивів невідомості та повернення позовної заяви з мотивів невідсудності, а також розгляд справи щодо належного відповідача, якщо на цьому наполягає позивач, і відмова в позові з мотивів неправильності обраного позивачем способу захисту права. Обґрунтовано доцільність наділення суду повноваженнями частково втручатися в диспозитивні права позивача і покладення на суд обов'язку самостійно надсилати за відомчістю чи підсудністю до належного суду справу, якщо при прийнятті її до провадження суд дійде висновку про невідомість чи невідсудність справи. Зроблено висновок, що суд повинен володіти повноваженнями самостійно визначати (за умов встановлення факту порушення права позивача і необхідності його захисту) належного відповідача, щодо якого й ухвалювати рішення, а не відмовляти формально в судовому захисті до належного відповідача. Доведено, що неправильність визначення позивачем способу захисту його права не може бути підставою для відмови в судовому захисті; суд має вирішити спір та захистити порушені права у встановлений законом спосіб для конкретних спірних правовідносин і за конкретних обставин справи.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, диспозитивність, ефективність, активність суду, відомчість, підсудність, спосіб захисту, належний відповідач.

Короєд С.А. Влияние диспозитивности на эффективность правосудия по гражданским делам

Поднимается вопрос зависимости эффективности правосудия по гражданским делам от диспозитивности. Наводится характеристика сущности правосудия, критерии его эффективности и влияние на нее принципа диспозитивности. Доказано, что нерациональными процессуальными действиями суда, препятствующими эффективности правосудия по гражданским делам, является отказ в открытии производства по делу по мотивам неподведомственности и возврат искового заявления по мотивам неподсудности, а также рассмотрение дела до ненадлежащего ответчика, если на этом настаивает истец, и отказ в иске по мотивам неправильности выбранного истцом способа защиты права. Обоснована целесообразность наделения суда полномочиями частично вмешиваться в диспозитивные права истца и возложение на суд обязанности самостоятельно направлять по неподведомственности или подсудности в надлежа-

щий суд дело, если при принятии его к производству суд приходит к выводу о неподведомственности или неподсудности дела. Сделан вывод, что суд должен обладать полномочиями самостоятельно определять (при условии установления факта нарушения права истца и необходимости его защиты) надлежащего ответчика, в отношении которого и принимать решение, а не отказывать формально в судебной защите к ненадлежащему ответчику. Доказано, что неправильность определения истцом способа защиты его права не может служить основанием для отказа в судебной защите; суд должен разрешить спор и защитить нарушенные права в установленный законом способ для конкретных спорных правоотношений и при конкретных обстоятельствах дела.

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, диспозитивность, эффективность, активность суда, подведомственность, подсудность, способ защиты, ненадлежащий ответчик.

Koroed Sergii. Effect of optionality on the efficiency of justice in civil cases

It's bringing up the question of the efficiency of justice in civil cases from optionality. It is cited characteristic of nature of justice, criteria of its effectiveness and the influence of the principle of optionality. It is proved that by the non-rational judicial actions that are preventing the efficiency of justice in civil matters, are the refusal to open proceedings on not complying with the jurisdiction, and return of a claim based on not complying with jurisdiction and consideration of the case with the improper defendant if the plaintiff insists on this, and the denial in claim based on the improperly selected remedies by plaintiff. It is proven the authorization of the court to intervene in the dispositive part of the plaintiff's rights and duties and assignation of the court under their own decision to direct the case under jurisdiction in a proper court, if in taking over the proceedings the court comes to the conclusion that there is improper jurisdiction on this case. It was made a conclusion that the court should have the authority to determine (subject to establishment of a fact of violation of rights of plaintiff and the need to protect it) the proper defendant in respect of which to make a judgment and not to formally deny legal protection to improper defendant. It is proved that incorrect definition by the plaintiff of the way to protect their rights cannot be a ground for refusal of judicial protection; the court must resolve the dispute and protect the rights violated in the legal way for specific legal dispute and the particular circumstances of the case.

Key words: justice, civil proceedings, optionality, efficiency, court activity, jurisdiction, way of protection, improper defendant.

Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 (далі – Концепція), визначила, що дальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на утвердження верховенства права через забезпечення, зокрема, доступності правосуддя, справедливої судової процедури, ефективності судового захисту тощо. Правила судової процедури мають слугувати ухваленню правосудного рішення у справі та забезпечувати рівні гарантії учасникам процесу щодо судового захисту їхніх прав. Водночас у цивільному судочинстві засади диспозитивності й змагальності реалізуються у повному обсязі, суд повинен вирішувати спори, про розв'язання яких просять сторони.

Таким чином, закріпивши метою подальшого розвитку правосуддя ефективність судового захисту, а також поклавши на суд обов'язок розв'язувати спори, про які просять сторони, Концепція розглядає цивільне судочинство як послугу держави щодо вирішення приватноправових спорів сторонам, які самостійно не можуть їх урегулювати. Вирішення цивільних справ визначено як завдання цивільного судочинства й у ст. 1 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України.

Водночас одним із основних принципів цивільного судочинства є принцип диспозитивності, згідно з яким суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі (ст. 11 ЦПК України).

Зазначений принцип фактично обмежує активні повноваження суду та цивільну процесуальну діяльність волевиявленням сторін. Ще у 2006 р. Г.П. Тимченко у своїй монографії, досліджуючи принцип диспозитивності, порушував такі питання: як повинен бути побудований цивільний процес, чи є необхідними і якою мірою активні повноваження суду, спрямовані на досягнення завдань правосуддя¹.

У зв'язку з цим обгрунтовано постає питання про вплив диспозитивності на ефективність правосуддя в цивільних справах як гарантія реального судового захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних прав та інтересів.

Окремі аспекти диспозитивності та ефективності правосуддя в цивільних справах порушували у своїх працях такі українські і російські вчені-процесуалісти, як С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, К.В. Гусаров, С.Ф. Демченко, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, О.Д. Крупчан, Д.Д. Луспенник, Т.Г. Морщакова, І.Л. Петрухин, І.В. Решетнікова, В.І. Тертишніков, Г.П. Тимченко, О.І. Угриновська, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, М.С. Шакарян, П.П. Шевчук, М.Й. Штефан, В.В. Ярков та ін. Проте питання впливу диспозитивності на ефективність цивільного судочинства залишається поза увагою вчених-процесуалістів.

Зазначене питання становить не лише теоретичний інтерес, а й має практичну спрямованість, що свідчить про актуальність дослідження дії принципу диспозитивності та меж судового розгляду в системі гарантій підвищення ефективності правосуддя в цивільних справах.

Одразу ж зауважимо, що ефективність правосуддя пов'язана з досягненням мети і виконанням завдань правосуддя. Визначаючи сутність ефективності, варто виходити із сутності правосуддя, яке являє собою дії суду, спрямовані на досягнення передбачених цілей.

Правосуддя – одна з форм державного управління, засіб виконання державою внутрішньої функції охорони правопорядку, власності, прав і свобод громадян шляхом вирішення спеціальним органом державної влади – судом – цивільних і кримінальних справ².

Як зазначив Конституційний Суд України, правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості й забезпечує ефективне поновлення в правах (Рішення від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 та від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004). З цього випливає, що метою правосуддя в цивільних справах є захист порушених прав та інтересів.

Проте диспозитивні засади цивільного процесуального законодавства позбавляють суд активності, потрібної для досягнення зазначеної мети, навіть у тих випадках, коли це вбачається необхідним в інтересах позивача чи відповідача.

Принцип диспозитивності означає можливість вільно розпоряджатися матеріальними і процесуальними правами. Однією з груп таких прав є права, пов'язані з початком цивільної справи. Водночас існує багато випадків, коли цивільна процесуальна діяльність не розпочинається через відсутність необхідних передумов права на звернення до суду чи недотримання умов його реалізації. Зокрема, це стосується випадків невідомості та невідсудності справи суду.

Відповідно до ЦПК України, якщо суддя, вирішуючи питання відкриття провадження в цивільній справі, з'ясує, що справа непідвідомча суду, тобто не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, він відмовляє у відкритті провадження у справі, повертає позивачу подані ним матеріали та роз'яснює, до юрисдикції якого органу належить вирішення спору. Такий процесуальний механізм, на нашу думку, штучно створює перешкоди особі для реалізації її права на судовий захист, адже саме на державу в особі її органів покладено обов'язок забезпечити особі право на судовий захист. Водночас? виходячи із сутності судової влади і змісту правосуддя, держава не повинна зобов'язувати особу «правильно визначати» чи «шукати» належний суд, який має надати захист. Держава в особі спеціального державного органу – суду – має сама створити всі необхідні умови з метою забезпечення громадянам безперешкодного доступу до правосуддя. Але замість цього, позивачу, який «помилився», доводиться витратити додатковий час на поштове пересилання йому матеріалів, додатково сплачувати судовий збір, шукати належний суд тощо. Проте цим проблема не вичерпується, адже суд іншої юрисдикції також може відмовити у відкритті провадження з мотивів непідвідомчості, що взагалі позбавляє позивача права на доступ до правосуддя і змушує його оскаржувати в апеляційному порядку обидві ухвали судів різних юрисдикцій про відмову в прийнятті позовної заяви.

У таких випадках, реалізуючи судову владу і забезпечуючи доступність і ефективність правосуддя, суд повинен частково втручатися в диспозитивні права позивача і самостійно надсилати за підвідомчістю до належного суду справу, якщо під час прийняття її до провадження дійде висновку про непідвідомчість. Водночас варто запровадити правило про те, що отримана іншим судом за підвідомчістю справа має бути останнім розглянута і вирішена по суті (тобто заборонити спори про підвідомчість).

У цьому аспекті вважаємо також неприпустимим скасування вищими судовими інстанціями рішень судів першої інстанції і закриття провадження у справі з мотивів непідвідомчості спору, якщо справу вирішено по суті правильно. Таке положення сприятиме ефективності правосуддя, оперативному судовому захисту порушених прав, дотриманню принципу юридичної визначеності, унеможливить скасування правильних по суті судових рішень з формальних підстав та зменшить випадки порушення судами передбаченого Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод права на розгляд справи протягом розумного строку.

Схожі аргументи можна навести й проти встановленої законом підстави для повернення позовної заяви з мотивів непідсудності справи суду. Відсутність у суду обов'язку надсилати справу за підсудністю до належного суду лише зменшує гарантії доступності правосуддя і ефективності судового захисту, створює громадянам незручності, пов'язані із поверненням сплаченого судового збору та його повторною сплатою на рахунок іншого суду, може призвести до пропуску позовної давності, а також зменшить суму отриманих позивачем за рішенням суду періодичних платежів, які присуджуються з часу пред'явлення позову (наприклад аліменти).

У кінцевому підсумку зазначені нераціональні, на наш погляд, судові процедури негативно впливають на подальший розвиток правосуддя в Україні, який має відбуватися у визначених Концепцією напрямках.

Вищенаведені аргументи також мають виключити випадки, коли позовна заява одним судом повертається з мотивів непідсудності, а «належний» суд відмовляється її прийняти з мотивів непідвідомчості.

Наступною судовою процедурою, яка безпосередньо пов'язана із засадою диспозитивності, є заміна неналежного відповідача і залучення співвідповідачів. За змістом процесуального закону суд позбавлений можливості самостійно визначити належного відповідача, залучити його до участі у справі другим відповідачем та ухвалити рішення саме щодо належного відповідача, якщо проти цього буде заперечувати позивач та наполягати на розгляді справи саме щодо неналежного відповідача. На нашу думку, зазначене положення хоч і є виявом диспозитивності, проте фактично суперечить правовій природі правосуддя та призначенню суду вирішувати спори та захищати порушені права.

У такому разі засади диспозитивності не дозволяють суду належним чином виконати свою юрисдикційну функцію як органу судової влади, що є не чим іншим, як обмеженням судової юрисдикції, оскільки розгляд справи щодо неналежного відповідача не відповідає вимогам справедливості й не забезпечує ефективне і своєчасне поновлення в правах. Хоча в Концепції визначено, що правила судової процедури мають слугувати ухваленню правосудного рішення у справі. Тому вважаємо, що суд повинен володіти повноваженнями самостійно визначити (за умови встановлення факту порушення прав позивача і необхідності їх захисту) належного відповідача і захистити порушені права позивача, задовольнивши позов до належного відповідача, а не відмовляти формально в судовому захисті (в задоволенні позову) до неналежного відповідача.

Ще одним процесуальним недоліком, на наш погляд, є настання наслідків у вигляді відмови в позові (відмови в судовому захисті) через неправильно обраний позивачем спосіб захисту свого права. Дійсно, хоча це й пов'язано з диспозитивністю та межами судового розгляду, вважаємо, що на нинішньому етапі розвитку держави і суспільства було зарано запроваджувати такі жорсткі процесуальні наслідки, не забезпечивши всіх позивачів юридичною освітою чи доступною і дієвою правовою допомогою. Не можемо погодитись із деякими науковцями, які вважають, що юридична некомпетентність позивача має бути реальною підставою для відмови в задоволенні заяви, оскільки інакше суд втратить об'єктивність і захищатиме «слабкішого»³, адже вирішення справи відповідно до закону і правильно по суті є завданнями цивільного судочинства, а не допомогою одній зі сторін. Активна роль судді у керівництві процесом має спрямовувати розгляд судової справи у спосіб, що більш відповідає характеру справи, та забезпечувати застосуванням належних процесуальних засобів для досягнення мети судочинства⁴.

Крім того, держава поклала на суд реалізацію судової влади шляхом здійснення правосуддя в цивільних і кримінальних справах. Концепція визначила, що у цивільному судочинстві суд повинен вирішувати спори, про розв'язання яких просять сторони, а метою цивільного судочинства ЦПК України визначив захист порушених прав. Водночас законодавство не вимагає від позивача зазначити в позовній заяві предмет позову та обґрунтувати правильність способу судового захисту (слід лише вказати зміст позовних вимог та фактичні обставини, які свідчать про спірну ситуацію).

На нашу думку, якщо поділ час розгляду справи на підставі досліджених доказів буде встановлено наявність між сторонами спору про право та факт порушення конкретного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу позивача, суд у порядку ч. 4 ст. 10 ЦПК України має роз'яснити позивачу необхідність уточнення позовних вимог з урахуванням правильного способу захисту права в спірних правовідносинах та з'ясувати його думку з приводу цього. Але в будь-якому

випадку вважаємо, що саме на суд, якого держава уповноважила здійснювати правоохоронну функцію, покладено обов'язок вирішити спір (а не розглянути неправильно сформульовані позовні вимоги і відмовити в судовому захисті з формальних підстав) та захистити порушені права у встановлений законом спосіб для конкретних спірних правовідносин і за конкретних обставин справи, адже цей обов'язок, на нашу думку, впливає з таких вимог, які пред'являються до судового рішення, як законність і обґрунтованість. Завжди варто пам'ятати, що захист порушеного або оспорюваного права є головною метою цивільних процесуальних правовідносин⁵, тому така судова процесуальна діяльність не буде вважатися втручанням у матеріальні права позивача, за захистом яких він звернувся до суду.

Ще С.В. Васьковський, розглядаючи принципи диспозитивності й суддівсько-го керівництва, зазначав, що панівне становище в процесі належить саме суду як представнику державної влади, якій підкорені сторони, дії яких зводяться лише до того, щоб порушити діяльність суду і надати йому матеріал для постановлення правильного рішення⁶.

Все вищевикладене прямо вказує на існування процесуальних проблем реалізації засади диспозитивності, що не дозволяє суду досягти мети і виконати належним чином завдання цивільного судочинства, а відтак – зменшує ефективність правосуддя в цивільних справах. Подальше дослідження питань ефективності цивільного судочинства і її залежність від диспозитивності сприятиме виробленню науково обґрунтованих пропозицій до цивільного процесуального законодавства, необхідних для створення громадянам реальних умов реалізації конституційного права на судовий захист та доступу до правосуддя.

1. *Тимченко Г.П.* Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку: монографія / Тимченко Г.П. – К.: Юридична думка, 2006. – С. 174.
 2. *Васильев С.В.* Гражданский процесс: учебное пособие / Васильев С.В. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 7. 3. *Фурса С.Я.* Цивільний процес України: проблеми і перспективи: науково-практичний посібник / Фурса С.Я., Щербак С.В., Євтушенко О. І. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – С. 30-31. 4. *Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія* / [В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В.В. Комарова]. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С. 9. 5. Там само. – С. 42. 6. *Васьковський Е.В.* Учебник гражданского процесса / Васьковский Е.В.; [под ред. и с предисл. В. А. Томсинова]. – М.: Зерцало, 2003. – С. 96, 100.

УДК 346.2

Т. М. ВАХОНЄВА

ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ МАЙНОВИХ ПРАВ ВИКОНАВЦІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ СУМІЖНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Аналізуються основні компоненти змісту майнових прав виконавців та особливості їх реалізації. Визначаються основні види використання виконань, встановлюються майнові правомочності та можливості виконавців як суб'єктів суміжних прав.

© *ВАХОНЄВА Тетяна Миколаївна* – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернігівського державного технологічного університету